

## STRUKTURIRANOST SLOVENSКИH GLASOV IN PREDVIDLJIVOST NJIHOVE RAZVRSTITVE\*

Razvrstitev fonemov v najmanjših pomensko-oblikovnih enotah — morfe-  
mih — je v slovenskem knjižnem jeziku načeloma nepredvidljiva. Tako je menda  
v vseh jezikih. O predvidljivosti je mogoče govoriti samo glede na tri osnovne  
skupine glasov, namreč samoglasnikov, zvočnikov in nezvočnikov v okviru zlo-  
ga. V slovenskem knjižnem jeziku so samoglasniki *i e ε a o u* in *ə z* inačicami  
(alofoni), zvočniki *m n r l v* in *j z* inačicami in nezvočniki *p b f t d s z c č dž*  
*š ž k g h z* inačicami.

Pravkar omenjeno delitev slovenskih knjižnih glasov na tri skupine<sup>1</sup> omo-  
goča tipična razvrstitev slovenskih glasov v zlogu.<sup>2</sup> Oglejmo si jo podrobneje.

Obrazec najbolj zapleteno sestavljenega slovenskega knjižnega zloga je  
naslednji: NZSZN\*\*. N ali Z v predjedrnem ali pojedrnem položaju sta lahko po  
dva, S je samo eden. Prim.: *srajc, strah, tolst, kljub, Krajnc*. — Krajšave tega  
modela so poljubne: ZSZN, NSZN, NZSN, NZSZ z eno okrajšano sestavino,  
zadnje možnosti, če okrajšamo na en sam člen, so za slovenski zlog S ali Z ali  
N, S seveda en sam, Z ali N pa predstavlja lahko tudi več enot: *o, hm, pst*. V  
enem morfemu ne poznam predjedrnega ali pojedrnega soglasniškega sklopa s  
po tremi nezvočniki ali zvočniki, čeprav so načeloma mogoči, kot pričajo primeri  
kot *prst* [pərst], *tolst* [toʏst], kjer menda [əʀ] in [oʏ] tvorita jedro, tako da imamo  
fonološko opravka v takih primerih samo z dvočlenim pojedrnim sklopom so-  
glasnikov.

V zaporedju nezvočnikov v predjedrnem ali pojedrnem položaju so neke  
omejitve: ni mogoče zaporedje zobni zapornik + *s z š ž*. Če je kdaj bilo, se je  
poenostavilo v *c č dž*. Glede zvočnikov je mogoče reči, da v predjedrnem polo-  
žaju nastopajo samo *mn ml mr* (*mj* govorno v *mjavkati* ali v medmetu *mja*) *nr*  
*nj lj* ter kakršnakoli zveza *w* + zvočnik: **mnog, mlad, mrak, nrav, nje, ljub** —  
**vrag, vlak, vnet, vmes, vjesti**. Zvočnik *j* + soglasnik (torej tudi zvočnik) v  
slov. ni mogoč, tako tudi ne *l* ali *ɹ* + soglasnik.

V pojedrnem položaju je število zvočniških sklopov nekaj večje kot v  
predjedrnem; od predjedrnih so tudi po jedru mogoči *mn ml mr nr vr vl vn vm*:  
*himn, šiml, kamr, žanr, mavr, bovl, savn, revm*, in še invertirani predjedrni *ml*  
*mr nr nj lj vr vl*, tj. *lm rm rn jn jl rv lv* ter *jm*: *palm, birm, kavarn, Postojn, bojl*,  
*barv, avl, ujm*.<sup>3</sup>

Pravzaprav še ni čisto jasno, ali je vse te sklope res mogoče izgovarjati  
ob naslonitvi na predhodni samoglasnik nezlogotvorno. Skoraj gotovo je namreč,  
da se v takih sklopih nagiba k zlogotvornosti drugi zvočnik, če gre za *r l* ali *ɹ*  
(*šiml, kamr, barv*). Še kar bi se dali sklopi z jezičnikom na drugem mestu izgo-  
varjati enozložno, če je prvi zvočnik *j* (*mojr, emajl*), če pa je prvi zvočnik *ɹ*,  
prihaja v govornem jeziku rado do njegove vokalizacije, tako da beremo [boul,

\* Prva tretjina predavanja tujim slavistom leta 1965.

\*\* N = nezvočnik, Z = zvočnik, S = samoglasnik.

maur] za *bovl*, *mavr*. Po pisni ali uradni tradiciji pa postaneta v takih primerih zložna *l* in *r* (*Trbovelj*, *maver*, in tako še *Raven*) s polglasnikom pred seboj.

Kako je pojmovati zložnost takih primerov, spet ni jasno, ker slovenska usta zmorejo tako zaporedje polglasnik + zvočnik kakor tudi zlogotvorni zvočnik sam: *žeməl'*, *žeml'*.<sup>4</sup>

Pravkar obravnavane zvočniške sklope imamo tudi v pojedrnem položaju pred naslednjim zlogom iste besede, če ta zlog uvaja soglasnik. Prim.: *ujm* — *sejmski*, *Postojn* — *postojnski*, *Mojr* — *mojrski*, *emajl* — *emajlni*; *revm* — *revmski*, *savn* — *savnski*, *mavr* — *mavrski*, *avl* — *avlni*; *film* — *filmski*, *gostiln* — *gostilnski*, *alv* — *alvni*; *birm* — *birmski*, *kavarn* — *kavarnski*, *Borl* — *borlski*, *barv* — *barvni*; *kamr* — *kamrna*; *žanr* — *žanrski*. Primerjaj še take skupine za *ar*: *grm* — *grmski*, *trn* — *Trnski*, *grl* — *grlni*, *drv* — *drvni*. Problematika je ista kot v pojedrnem položaju na koncu besede, le da je tu težnja k zlogotvornosti še večja (prim. *mojrski*, *mavrski*, *avlni*, *birmski*, *kavarnski*, *borlski*) sploh v zvezi z jezičnikom v sklopu, a tudi še tu in tam: *ujmski*, *revmski*, *savnski*, *gostilnski*. Zadnji štirje primeri so samo hipotetični, jezik se jim rad izogne z drugačno pripono: *revmatični*, *gostilniški*.

Na tri velike glasovne skupine torej lahko sklepamo že iz značilne razvrstitve glasov v zlogotvornem sklopu, bodisi predjedrnem bodisi pojedrnem: od jedra so najbolj oddaljeni nezvočniki, medtem ko so zvočniki v takih primerih mogoči samo ob samoglasnikih. Samostojnost samoglasnikov dokazuje zlogotvornost ne glede na soglasniško prisotnost (prim. *stroj* — *troj* — *roj* — *oj* — *o*), samostojnost zvočnikov dokazuje zlogotvornost ne glede na prisotnost nezvočnikov, (prim. *hm*, *krst*, *m*), samostojnost nezvočnikov pa dokazuje njihova zanemarljivost v takih primerih.

Imamo pa zanje še drug dokaz: nezvočniki so docela samostojna distribucijska enota po tem, da pred premorom na koncu besede nastopa vedno samo nezveneči člen minimalnega para (tj. npr. *t* tudi za *d*).<sup>5</sup> Te lastnosti v slovenščini nimajo ne samoglasniki ne zvočniki. Nezveneči člen nezvočniškega najmanjšega para se v slovenščini uveljavlja tudi na meji dveh besed pred samoglasniškim ali zvočniškim vzglasjem naslednje besede (če le prva beseda ni predlog ali predpona): [*mlát* *óče*, *mlát* *móš*] za *mlad oče*, *mlad mož*.

V slovenščini se zvočniški fonemi samo izjemoma premenjujejo z nezvenečimi (*vsak*, *predvsem*)<sup>6</sup>, vendar ravno ti primeri kažejo, da za zvočnike kot samostojno glasovno skupino ni odločevalna zvenečnost sama, temveč da je le-ta zanemarljiva. Prim. slovensko narečno *prat*, *ofca* za *prač*, *oŕca*. V drugih jezikih, npr. v ruščini ali francoščini, najdemo nezveneče zvočnike tudi na koncu besede pred premorom (*Petr*, *pupitre*). Skupaj s samoglasniki pa se zvočniki ločijo od nezvočnikov še po tem, da pred njimi lahko stoji tako zveneči kot nezveneči najmanjši nezvočniški člen; prim. *tvoj* — *dvoj*, *ta* — *da*. (Slov. narečno *prat*, *ofca*, vendar *tvoj*, *dvoj*, frc. *pupitre* proti *troi*, *droit*- rus. *Petr* proti *trap*, *drap*.)

Tako to skupino glasov nasproti nezvočnikom lahko definiramo tudi v tem smislu, da ne vpliva na razvrstitev pred njo stoječih najmanjših nezvočniških dvojic zveneči - nezveneči. — Posebno mesto v slovenskem knjižnem jeziku imata samo predsoglasniški varianti fonema /v/: *predvsem k vzoru*, kjer si [t w] in [gw] z Jakobsonom lahko razlagamo s prekozložno asimilacijo. (Pred fonemsko inačico [v] pa sta seveda mogoča tako zveneči kot nezveneči najmanjši nezvočniški par, kot smo zgoraj že videli.)

Za knjižni jezik je razlika med samoglasniki in zvočniki mogoče ugotoviti tudi na podlagi dejstva, da zvočniki razen v medmetnih besedah sploh niso jedro zloga. Dokazati se da njihova samostojnost tudi še s tem, da povzročajo obvezen razpad medsamoglasniškega soglasniškega sklopa na meji med nezvočnikom in zvočnikom: prim. *pesmi, plesni, vetra, sedla, podkve, ladje — pesem, plesen, veter, sedel, podkev, ladij*. Isto velja, če je nesonantov več: *sestra, košnja — sester — košenj*.<sup>7</sup>

Zlogotvornost sama na sebi torej ni dokaz za zvočniško ali samoglasniško naravo glasov, če pomislimo na medmete kot *h, pst, s* itd. Da nezvočniki v takih primerih niso morda zvočniki, dokazuje ravno dejstvo, da zveneči zlogotvorni nezvočniki ne dopuščajo pred sabo nezvenečih in nezveneči ne zvenečih: ni torej mogoče ne *šž* ne *bst*.

V slovenskem knjižnem jeziku imamo dva zvočnika z močno omejeno razvrstitvijo, tako da se zastavlja vprašanje, ali sta samostojna fonema. To sta palatalizirana *l* in *n*: *polj, poljski — konj, konjski*. Izgovarjamo ju nekateri — kot kažejo primeri — samo v položaju na koncu besede in pred soglasnikom, medtem ko ju v položaju pred vokalom zamenjujeta soglasniška sklopa *lj* in *nj* (*polja, konja*). Slovenski pravopis podaja tako *l' n'* kot *lj nj* z dvočrkjema *lj nj*, v glavnem opirajoč se na podoben zapis sicer palatalnih *l* in *n* v srbohrvaščini in glede na enotno glasovno naravo večine tako pisanih besed v praslovanščini. Škrabec in Breznik sta prav glede na praslovensko stanje zagovarjala tudi za slovenski knjižni izgovor palatalna *l* in *n*, in ravno zaradi tega je Breznik opozarjal na dvoglasni izgovor dvočrkij *lj* in *nj* v nekaterih redkih kategorijah (*soljo, stranjo* npr.). Izgovor dvočrkij *lj* in *nj* kot enih glasov je pred kratkim zagovarjal tudi J. Šolar<sup>8</sup> in nekako kompromisarsko oz. nejasno stališče se je v zvezi s tem uveljavilo tudi v slovenskem pravopisu.<sup>9</sup>

Moja razlaga doslej<sup>10</sup> je bila, da sem fonološko samostojnost priznaval samo palataliziranima *l* in *n* v nepredsamoglasniškem položaju, medtem ko sta mi bila [*lj*] in [*nj*] sonatska sklopa. — Morda je res bolje, če palatalizirana *l'* in *n'* obravnavamo kot položajni inačici sklopov *lj* in *nj*, s čimer bi fonološki soglasniški sestav knjižnega jezika imel dva fonema manj.<sup>11</sup> Tako gledanje moti samo dejstvo, da imamo v slovenskem knjižnem jeziku položajno enoglasne inačice za sicer dvoglasne soglasniške sklope (prim. *kmetski*) le na morfemski meji (*šivu*). Prim. še podobno *oddati*, kjer pa se uveljavlja dolga inačica že danega soglasnika, medtem ko gre v primerih *bolj, konj* in *kmetski* bodisi za v knjižnem jeziku sicer nepoznani glas [d:] ali palatalizirana *l* ali *n*, oziroma za glas, ki nastane prav tako po prilikovanju obeh prvotnih sestavin, a je v jeziku že izkazan /c/.

Sicer se pa vsaj za palatalizirani *l* že lahko reče, da skoraj ne obstaja več, ker ljudje namesto njega govore kar *l*: redko kdo še loči npr. *polj* in *pol*. Kljub pisavi *polja — polj*: *kolarja — kolar* imamo potemtakem v navadnem knjižnem izgovoru v obeh primerih že morfemsko premeno na podlagi prisotnosti *j*-ja pred samoglasnikom in njegove odsotnosti ne pred samoglasnikom. Zelo verjetno se bo v doglednem času zgodilo isto tudi z *nj* in *n'*.

Za slovenske dolge soglasnike na morfemski meji je mogoče ugotoviti, da so, kolikor ne gre za pomensko podprta nasprotja, silno neobstojni, saj izgovarjamo namesto takih dolgih soglasnikov kar navadne: knjižno pravopisno *oddati* se fonetično lahko obravnava kar kot *odati*. Res pa je, da pod vplivom pisave in pomenske zavesti predloga v knjižnem jeziku izgovarjamo tudi *od:ati*. Pri-

merjaj nekaj ne prepogostih primerov za pomensko nasprotje: *potakniti* — *podtakniti*, *očitati* — *odčitati*, *pocesten* — *podcesten*, *podelati* — *poddelati*, *prečloveški* — *predčloveški*, *iztrgati* — *izstrgati*. Kot rečeno, takih primerov na medmorfemski meji ni veliko, več jih je na medbesedni: *sam misli*, *on noče*, *kar reci*, *saj jočeš*, *prav vzemi* itd. Take primere bi lahko pojmovali tudi kot znamenje fonetične vezave.

Znano je, da je razvrstitev fonemskih inačic v posameznih jezikih načeloma natančno določljiva. (Tu seveda ne mislim na težave v zvezi z integracijo fonemskih inačic v fonemsko enoto, kakršne imamo v slovenskem knjižnem jeziku z *l'* in *n'* ali kot jih imajo npr. v nemščini s *ç*, *x* in *h*). Razvrstitev fonemskih inačic je določena položajno ali kako drugače. Največ težav povzroča v slovenskem knjižnem jeziku fonem (v) s svojimi številnimi fonemskimi in medfonemskimi inačicami. Medfonemska premena inačič *u* w in nzv. w z u je odvisna od brzine govora, druge pa so položajne. V najnovjšem času je v knjižnem jeziku priznana tudi inačica *u* očeh<sup>12</sup> poleg v očeh, velja pa samo za predlog v. Do te inačice je prišlo verjetno po zvezah kot *bo v očeh* oz. *prav v očeh*, torej po vplivu tipa *bo vsak*. Medfonemska premena /v/ in /u/ je v kakih primerih (prim. *favl*) odvisna morda tudi od pretirano natančne izgovarjave.

Čisto drugače je z alternacijo fonema /l/ z /u/ prim. *bela* — *bel*, *belkast*, *trl*. Pri tem je zanimivo, da do premen prihaja natančno v tistih okvirih kot pri premeni fonema /v/, le da je premena *l* - *u*, gledano s sinhronega stališča, skoraj docela nepredvidljiva. Primeri so znani: *vi* = *li*, *sivka* = *bralka*, *siv* = *bral*, *črv* = *trl*; primerov tipa *vzeti*, *odvzeti* in *vsak*, *predvsem* pri *l*-u ni, prav tako ni predloga *l*. Vemo torej, kje se inačica lahko pojavi in kakšna je lahko, ne vemo pa, ali se bo pri dani besedi ali kategoriji res pojavila ali se ne bo. Ta zadeva tare slovenski knjižni jezik od 17. stoletja sem in še ji ni videti pravega konca.

Zmeraj govorimo namesto *l* glas *u* (ali *u*, le-tega pogosto tudi za nenaglašeni *-il*, *-el* /glagolov na *-im/* in *-el*)<sup>13</sup> le v edninski obliki moškega spola deležnika na *-l*: *pil*, *dal*, *trl*, *nosil*, *videl*, *nesel*. Povsod drugod je premena *l* in *u* nepredvidljiva oz. samo približno določljiva. Tako je mogoče reči, da imajo le nekatere osnove samostalnikov moškega in ženskega spola pridevnik moškega spola v edninskem imenovalniku (in tožilniku, kadar jim je enak), če se končujejo na *-l*, varianto *u* : *kol*, *vol*, *posel*, *del*, *kal*; *sol*, *žival*, *misel*, *drhal*, *kal*; *bel*, *kisel*, *vesel*. Drugi primeri pa imajo *l* v vseh oblikah: *spol*, *sokol*, *topol*, *zakol*, *pomol*, *okel*; *obal*, *svirel*, *ral*, *kal*; *mil*, *zal*, *ohol* itd. Primere, kjer se *l* izgovarja kot *u*, si je treba zapomniti.<sup>14</sup> Dobra slovnica bi jih morala kar naštetih. To niti ni tako težko, kot se na prvi pogled zdi, ker jih v nasprotju z našim pričakovanjem ni veliko. Celo od zgoraj naštetih primerov z *u* poznajo tudi *l kal* (= *klica*), *del*, *drhal*, *ral*.

Sredi besede imamo namesto *l* varianto *u* načeloma le pri morfemih s sestavo *toIt* (volk, molčati, molk, poln, volna), a še tu imamo primere z *l*: *stolp*, *polk*, kakor zgoraj z njihovimi izpeljankami vred. Na skupino *volk* se je naslonila še družina *boln-* (razen v *bólnic-*), sicer pa se tudi taki primeri z e-jevskim vokalizmom izgovarjajo tudi že kar z *l*: *belkast*, *jelša* (oboj izgovor).

Prava zmešnjava je vsaj na prvi pogled pri izpeljankah osnov, npr. *bralca*, *bralka*, *bralstvo*, *bralna*, *čitalnica*, *pepelnik*, *čitalniški*, *čitalništvo* itd.<sup>15</sup>

Zakaj je ta premena tako nestanovitna in se dajo neka določila dati samo v okviru oblikoslovnih kategorij? — Človek bi mislil, da je bil prvi razlog

za to nevtralizacija med fonemoma /l/ in /v/ v nepredsamoglasniškem položaju: *pral* = *prav*. To je bila edina nevtralizacija med zvočniškima fonemoma vsaj do časa, ko je *l'* bil ločen od *l*. Vendar to ni posebno tehten razlog, saj takih primerov le ni bilo toliko. Važnejši je naslednji: ko je *l'* prešel v *l* so se primeri lahko mešali po analogiji, tj. se je po *kral*, *krala* začelo govoriti tudi *spol*-*spola* za prvotno *kralj*, *kralja* oz. *spol*, *spola*, povsod tam, kjer sta le *l'* in *l* nevtralizirala v *l*. To je bilo mogoče vedno takrat, kadar beseda ni bila posebno pogostna (*spol* — *voj*). Do odprave premene *l* — *ɥ* je prišlo tudi, če sklon, v katerem bi morale priti do premene, ni bil glavni, temveč stranski, in torej spet manj pogosten (*delo* — *del*). Od tod nasprotje *voj* — *del* za pisno *vol* — *del*. Na ta odnos kaže že sorazmerno večja ohranjenost premene *l* — *ɥ* pri samostalnikih in pridevnikih v edninskem im. (ali enakemu tož.) kot v rodilniku mn. samostalnikov na *-lo*, — *la*, kjer je premena *l* — *ɥ* skoraj docela izginila (ostanek je npr. *tal*). Isto potrjuje tudi nepremenjeni *l* v instr. plurala v primerih kot *volmi*, *bolmi* itd. Seveda je to lahko razlagati tudi z analogijo v oblikoslovnih ali besedotvornih paradigmi sami. Glas *l* se je uveljavil proti pričakovanemu *ɥ* tudi v primerih, ko je nastopal v podstavi, saj je znano, da so tudi brezpriponske izpeljanke v slovensščini obdržale *l*: *zakol*, *delni*, *vokalni*, *hranilni*, *okrepčevalnica* ipd. To bi se bilo zgodilo tudi pri današnjem *-lec*, ko v takih primerih ne bi bili imeli prvotno večinskih primerov na *-vec*. — Zdi se, da je v vseh teh primerih vplival na odpravo premene *l* — *ɥ* poleg analogije, ki je dala možnost za vrnitev na nepremenjevanje ravno medfonemska premena *l* — *ɥ*; seveda pa so svoje prispevale tudi tujke, ki so poznale *l* tudi v nepredsamoglasniškem položaju.

#### OPOMBE

<sup>1</sup> O razmejitvi zvočnikov in nezvočnikov na podlagi meril za njih razvrstitev glej moj prispevek Sistemske premene soglasnikov v knjižnem govoru, JiS 1957/58, 70—76. — <sup>2</sup> O tem sem deloma razpravljal v razpravi Suglasniški skupovi u slovenskom književnom jeziku, Radovi Slavenskog instituta III/1959, 113—122. — <sup>3</sup> Podrobneje v delu, nav. pri št. 2. — <sup>4</sup> O tem podrobneje v JiS VIII/1962-63 v razpravljanju Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962 na str. 170—171. Pravopisovo stališče se je napovedovalo v članku J. Solarja O izgovoru *lj* in *nj*, JiS V/1959-60, 60. Mojeva ugovora (Da ne bo pomote) zoper to tedanje uredništvo JiS ni natisnilo. — <sup>5</sup> O sporu glede zvenečnosti oz. nezvenečnosti glej delo, nav. pri 1, str. 75 in Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali, sestavek o Stanislavu Škrabcu, Jezikovni pogovori, CZ Ljubljana, 1967. — <sup>6</sup> O nezvenečem *r* gl. delo, nav. pri 1, str. 73. — <sup>7</sup> Gl. Alternativni soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika, JiS 1958/59, 203—207. — <sup>8</sup> O izgovoru *lj* in *nj*, JiS 1959/60, 126. — <sup>9</sup> SP 1962, 21 in 23. — <sup>10</sup> Slovenski jezik. Izgovor i intonacija ..., Zagreb 1961. — <sup>11</sup> Prim. Charles E. Bidwell, Slavic Historical Phonology in Tabular Form, Mouton CO. the Hague, 1963. 16, ki v sestavu slovenskih soglasniških fonemov nima palataliziranih *l* in *n*. — <sup>12</sup> SP 1962, str. 25. Pobudo za to je nekako dal F. Jakopin (JiS I/1955-56, str. 183). — <sup>13</sup> Izgovor *-u* namesto *-eu* je dovolil že SP 1962, 21; *-u* za nenaglašeni *-il* in *-el* (glagolov na *-im*) je enako upravičen. — <sup>14</sup> Da je bolje postaviti pravila za to, kje se namesto *l* govori *u*, ne pa *l* namesto *u* za pisani *l*, me je pri delu za akademijin slovar slovenskega knjižnega jezika opozoril A. Bajec. Tako so te stvari sedaj obravnavane v mojem Slovenskem knjižnem jeziku 1, Mb. 1965. — <sup>15</sup> To je podrobneje obdelano v Slov. knj. jez. 1. O neupravičeni pisavi (in izgovoru) *bravec* glej še Nekaj strani iz slovenske slovnice, poglavje O slovenskem pravorečju. Jezikovni pogovori, CZ Ljubljana, 1967.

## Zapiski, ocene in poročila

### ZA ENAKOPRAVNOST SLOVENSKEGA JEZIKA

Iz rokopisnega gradiva za predavanje, ki sem ga pod naslovom O enakopravnosti jezikov imel v klub kulturnikov v Ljubljani 13. decembra 1966, povzemam, kot sledi.

Na neenakopravnost slovensščine nasproti srbohrvaščini kažejo:

izključna uporaba srbohrvaščine v upravi osrednjih jugoslovanskih vladnih organov in organizacij in v vojski,